

RECENZE A ANOTACE

ADRIAN, Melanie. Religious Freedom at Risk. The EU, French Schools, and Why the Veil was Banned

Switzerland: Springer International Publishing, 2016. ISBN 978-3-319-21445-0.

Andrea Hřebíčková*

Je svoboda vyznání v Evropě skutečně ohrožena? Z názvu recenzované knihy se může zdát, že tomu tak skutečně je. V posledních letech, spolu s rozrůstající se celosvětovou migrací a s mísením různých kultur, dochází k častějším kolizím mezi právě svobodou náboženského vyznání a ochranou legitimních cílů či jiných svobod. Připomenout lze případy bezpečnostních kontrol na letištích či na konzulátech, zákazy burkin na veřejných plážích ve Francii a Itálii, nebo zákazy nošení šátků ve veřejných školách v rámci velké části Evropy, Českou republiku nevyjímaje. Vzhledem ke skutečnosti, že se po Francii další státy, jako třeba Dánsko, připojili k přijetí zákona, který zakazuje zahalování na veřejnosti je recenzovaná publikace a celá problematika svobody vyznání stále více aktuálním tématem. Především z těchto důvodů byla kniha vybrána jako materiál vhodný k recenzi a snad odpoví na otázku položenou v první větě této stati.

Pro začátek pár slov o autorce knihy. Melanie Adrian momentálně působí jako spolupracující profesorka na Právnické fakultě Carletonské univerzity v Kanadě. Ve svém výzkumu se zaměřuje především na práva menšin z různých prostředí. Problematiku pak zkoumá nejen z právního hlediska, ale i z hlediska náboženství nebo antropologie. Její dosavadní práce analyzují zejména práva muslimské komunity ve Francii, ústavní princip *laïcité* a zahalování muslimských žen. V současné době připravuje vydání nové knihy, která bude opět zaměřena na francouzské prostředí, jak již napovídá samotný název publikace („*Risking Religious Freedom: France, the Veil and the Right to Act on Faith*“).¹ Nabízí se otázka, zda bude i nová kniha doktorky Adrian poskytovat primárně jednostranný pohled na problematiku, jako tomu je z větší části u recenzované publikace, či nikoli.

* Mgr. Andrea Hřebíčková, doktorandka, Katedra ústavního práva, Právnická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc / Ph.D. student, Department of Constitutional Law, Faculty of Law, Palacký University, Olomouc, Czech Republic / E-mail: A.Hrebickova@seznam.cz / ORCID 0000-0003-3652-6349

¹ *Profil doktorky Melanie Adrian* [online]. [cit. 7. 2. 2019]. Dostupné z: <https://carleton.ca/law/people/adrian-melanie/>

Recenzovaná kniha kromě předmluvy obsahuje celkem šest kapitol. Řazení jednotlivých částí publikace za sebou se může zprvu zdát poněkud chaotické a neuspořádané, ovšem na druhou stranu je nutno přiznat, že se kniha daleko lépe a snadněji čte. Pro vysvětlení, kniha začíná obecným úvodem, který je koncipován spíše jako vypravování. Autorka seznamuje čtenáře se sebou samou a osvětluje, proč píše danou publikaci a jaké je její zapojení v projektu. Následuje kapitola, která přibližuje adresátům místo a okolí výzkumu po sociologické stránce. Třetí kapitola se zabývá čistě právním pohledem na mezinárodní právně vynutitelné i nevynutitelné dokumenty a na rozsudky Evropského soudu pro lidská práva (ESLP). Následuje další část pojednávající již o principu laické a uzákoněné zákazu nošení a vystavování jakýchkoli náboženských symbolů ve školách a zákazu zahalování obličeje na veřejnosti. Poslední dvě kapitoly se svým stylem vrací k vypravování a zprostředkovávají čtenáři pohled na problematiku očima muslimských žen a dalších respondentů, se kterými byly v rámci výzkumu vedeny rozhovory.

Vzhledem ke skutečnosti, že je recenze určená primárně pro právníky, je vhodné zaměřit se především na části knihy, které jsou právu věnovány. Dovolte mi proto obrátit pozornost na ne zcela zdařilou část týkající se rozsudků Evropského soudu pro lidská práva. Autorka knihy ve třetí kapitole rozebírá tři rozhodnutí, která se dotýkají svobody náboženského vyznání. Podívejme se na dva z nich, a to konkrétně na rozsudky *Leyla Sabih proti Turecku*² a *S.A.S. proti Francii*³. Oba případy jsou skvěle popsány, ovšem popisem další rozbor i končí.

Adrian u obou případů konstatuje, že soud omezil základní lidskou svobodu na náboženské vyznání, ale již se nezabývá dalšími aspekty dané problematiky. U případu *Leyla Sabih proti Turecku* v závěru své analýzy pouze uvádí, že ESLP naprosto zklamal, když přistoupil k doktríně margin of appreciation na úkor svobody vyznání.⁴ V případě rozsudku *S.A.S. proti Francii* sice správně uvádí, že soud posoudil celý případ jinak, ovšem opět se vrací k pouhému konstatování, že rozhodnutí není adekvátní, jelikož byl využit zcela pro právo vágní pojem „požadavek společného žití“. Dle autorky byla opět svoboda vyznání potlačena na úkor jiné protihodnoty, která je ovšem neurčitá.⁵

Důvody, proč uvádím právě tato dvě tvrzení, jsou následující. V případě rozhodnutí z Turecka autorka knihy, dle mého názoru, zcela opomněla reflektovat do své úvahy společenskou situaci v dané zemi v době rozhodování o zahalování či nezahalování na veřejných vysokých školách. Turecko se v onu inkriminovanou dobu ucházelo nově o členství

2 Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 10. listopadu 2005, *Leyla Sabih proti Turecku*, číslo stížnosti: 44774/98.

3 Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva (velký senát) ze dne 1. července 2014, *S.A.S. proti Francii*, číslo stížnosti: 43835/11.

4 ADRIAN, Melanie. *Religious Freedom at Risk. The EU, French Schools, and Why the Veil was Banned*. Switzerland: Springer International Publishing, 2016, s. 64–66. ISBN 978-3-319-21445-0.

5 *Ibid.*, s. 67–76.

v Evropské Unii. Ostatně v průběhu celého dvacátého století se snaží Turecko oprostít od tradic Osmanské říše. Ústava z roku 1937 ihned v úvodních ustanoveních vymezuje, že je Turecko sekulárním státem. Navíc v článku 24 je jasně stanoveno, že „*nikdo nesmí zneužít náboženského vyznání k osobním či politickým zájmům nebo vlivu.*“⁶ I přes veškerou snahu, je ale stále Turecko ovlivněno islámem, jako nejrozšířenějším náboženstvím v zemi. Z důvodu, že se země snaží o přiblížení k modelu „západního“ či „evropského“ státu, je podle některých názorů muslimský šátek vnímán dokonce jako útok na základní státní hodnoty či dokonce Ústavu.⁷ Pokud se na problematiku podíváme tímto makro pohledem, kdy se posuzuje stát a jeho oddělenost od náboženství, je naprosto jasné, že ESLP rozhodl s ohledem na tehdejší situaci v zemi a přenechal státu širokou míru volné úvahy.

Obecně je překvapivé, že se autorka knihy snaží polemizovat nad užíváním (možná dokonce nad nadužíváním) doktríny margin of appreciation ze strany soudu. Pokud se na míru volného uvážení, jak tomu bylo v obou výše zmíněných případech, podíváme z čistě teoretické roviny, je zřejmé, že je tento institut užíván především z důvodu, že situaci v dané zemi zná sama země a její soudy nejlépe.⁸ Tímto samozřejmě nechci říci, že by bylo za každé okolnosti nejlepší, aby bylo rozhodování přenecháváno pouze národním orgánům, ale je třeba určitým způsobem reflektovat dění v dané společnosti a ne jen bez rozmyšlení aplikovat právní normy.

Nyní k druhému případu *S.A.S. proti Francii*. Základní otázkou je, zda se dá pojem „společného soužití“ považovat skutečně za tak vágní, že nemůže být v právu ničemu nápomocen? Pokud přidáme slovo „dobré“, lze pojem „dobré společné žití“ již více konkretizovat. Dle některých jiných autorů jde především o vzájemné porozumění, pochopení a souznění.⁹ V tomto ohledu se pojem docela vyjasňuje. K zamyšlení se ale nabízí otázka, zda požadavek „společného žití“ bude do budoucna znamenat jisté utlačování menšin ve prospěch většiny, k jejímuž „společnému žití“ se ostatní skupiny budou muset přizpůsobit.

Autorka v této části knihy dále nijak neupozornila na dvojí právní úpravu zahalování obličeje na veřejnosti ve Francii. Dle mého názoru, by jen pouhé upozornění na zčásti

⁶ *Ústava Turecké republiky* [online]. [cit. 10. 2. 2019]. Dostupné z: https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf

⁷ NIEUWENHUIS, Aernout. European Court of Human Rights: State and Religion, Schools and Scarves. An Analysis of the Margin of Appreciation as Used in the Case of Leyla Sahin v. Turkey, Decision of 29 June 2004, Application Number 44774/98. *European Constitutional Law Review*, Cambridge, 2005, roč. 1, č. 3, s. 509. DOI 10.1017/S1574019605004955

⁸ VILA, Maria Iglesias. Subsidiarity, margin of appreciation and international adjudication within a cooperative conception of human rights. *International Journal of Constitutional Law*, Oxford: Oxford University Press, 2017, roč. 15, č. 2, s. 406.

⁹ BEAMAN, Lori G. Living Together v. Living Well Together: A Normative Examination of the SAS Case. Lisabon. *Religious Diversity and Social Inclusion*, 2016, roč. 4, č. 2, s. 9.

duplicitní právní úpravu postačovalo k podpoře jejího tvrzení, že je náboženská svoboda jednotlivce omezována ve prospěch laického státu. Ve Francii totiž již od roku 2009 platí ustanovení trestního zákoníku, které rovněž zakazuje zahalování obličeje při veřejných manifestacích.¹⁰ Z toho jasně vyplývá, že tato právní úprava byla přijata z důvodu obtížné identifikace účastníků shromáždění v případě, že by došlo k nějakému konfliktu. Kdežto naproti tomu zákon z roku 2010 zakazující zahalování obličeje na veřejnosti¹¹ bez jakékoli další specifikace míří na jednotlivé osoby. Zde lze pouze polemizovat nad tím, jaký byl skutečný záměr zákonodárce vedoucí k přijetí tohoto kontroverzního zákona.

Jako poslední poznámku k tomuto rozsudku si dovoluji nesouhlasit s autorkou knihy v tvrzení, že ESLP při rozhodování naprosto selhal v ochraně svobody vyznání. Soud velmi trefně uvádí, že nošení šátku stěžovatelkou není součástí její identity. Dokonce sama stěžovatelka připouští, že nepožaduje nošení šátku nepřetržitě. Z tohoto tvrzení jasně vyplývá, že šátek jako náboženský symbol není pro stěžovatelku neodmyslitelným doplňkem, jehož nošení by bylo striktním požadavkem jejího vyznání. ESLP v několika odůvodněních svých dalších rozhodnutí uvádí, že jsou náboženství, ke kterým neodmyslitelně patří nošení určité části oděvu a jsou proto tyto prvky i součástí samotné identity stěžovatelů.¹² Vzhledem k tvrzením uvedeným v rozsudku, lze mít za to, že zásah do svobody náboženského vyznání stěžovatelky byl přiměřený k daným okolnostem i z toho důvodu, že se nezasahovalo do stěžovatelčiny identity jako takové.

Co lze ale na druhou stranu ocenit u recenzované publikace je prokládání čistě teoretických a striktně vědeckých kapitol s kapitolami, které čtenáře tzv. „vtáhnou do děje“. Kniha zcela netradičně, vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o odbornou publikaci, obsahuje i pasáže dokonce až beletristického rázu. Pro příklad si dovoluji uvést samý začátek, kde autorka nejprve popisuje, proč se vydala na výzkum do Francie, seznamuje čtenáře s předměstím Paříže neboli jejím budoucím působištěm a dodává, že bude nejen shánět respondenty a informace pro svůj výzkum, ale že bude působit i jako pedagožka na místní střední škole. Po této deskriptivní části následuje první krátký příběh. Doktorka Adrian se vydává prozkoumat okolí jejího nového domova a narazí na partičku typických chlapců z ghetta ve věku mezi 13–16 lety. Vzhledem k tomu, že je v daném

¹⁰ Článek R645-14 Trestního zákoníku vytvořený dekretem n° 2009-724 ze dne 19. června 2009. *Legifrance* [online]. [cit. 8. 2. 2019]. Dostupné z: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?sessionId=45CA3E-A1BE41354DFB30D7BD4AFED7C6.tplgfr38s_2?idSectionTA=LEGISCTA000020775360&cidTexte=LEGI TEXT00006070719&dateTexte=20180503

¹¹ Zákon n° 2010-1192 z 11. října 2010 zakazující zahalování obličeje ve veřejném prostoru. *Legifrance* [online]. [cit. 08. 2. 2019]. Dostupné na <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000022911670&categorieLien=id>

¹² Příkladem tohoto náboženství je vyznání Sikh, které po věřících vyžaduje, aby permanentně nosili pokrývku hlavy (u mužů se jedná o turban u žen o šátek) a další symboly spjaté s jejich vyznáním. Srov. např. Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 13. listopadu 2008, *Mann Singh proti Francii*, číslo stížnosti: 24479/07. Dále v SINGH, Bhupinder. The Five Symbols of Sikhism. *Sikh Formation*, 2014, roč. 10, č. 1, s. 105–106.

místě zcela nová a dalo by se říci i neokoukaná, chlapi ji obklíčí kolem dokola a začnou se jí ptát, co tam dělá a co chce. Na tyto dotazy jim autorka knihy odvětila, že přijela na rok jako učitelka angličtiny na místní střední školu. Vyčtená informace zcela změnila situaci a chlapi se jí rázem představili a sdělili jí, že i oni jsou žáky této školy a že určitě bude vyučovat i je. Následně se jí ujali a celé odpoledne jí dělali průvodce. Takovýchto příběhů je v knize vícero. Právě tyto krátké historky dodávají publikaci na autentičnosti, jisté dramatickosti a kniha se stává živější.

Jako další část bych ráda vyzdvihla i antropologické aspekty knihy. Je zřejmé, že autorka má v oblasti antropologie vzdělání a pro výzkum tento obor značně využívá. Rozhovory, které vede s místními učiteli a dalšími obyvateli, poskytují tak náhled na problematiku zahalování i z druhé strany. Čtenářovi je umožněno vcítit se do kůže muslimských žen, se kterými se autorka setkává poměrně často a jež jí zodpovídají nejrůznější otázky. V knize se objevuje i polemika nad zakořeněnými předsudky či názory ve společnosti. Příkladem může být jeden z důvodů, proč byl ve Francii přijat tolik diskutovaný výše zmíněný zákaz zahalování obličeje na veřejnosti. Ve zprávě předložené francouzským Národním shromážděním k předmětnému zákonu se několikrát objevuje, že se snaží přijetím zákona docílit rovnosti žen a mužů. Zahalování obličeje však rovnost všech znemožňuje, jelikož jsou muslimské ženy vystaveny nátlaku, především ze strany věřících mužů či jejich okolí, a šátky, které zahalují jejich obličeje, nosit musí. Dle Národního shromáždění má tento zákon zabránit donucování žen k zahalování a má tedy stírat nerovnost mezi muži a ženami.¹³ K tomuto postoji se naopak nepřiklonil Evropský soud pro lidská práva ve svém rozsudku *S.A.S. proti Francii*, kde odůvodnil své rozhodnutí, že legitimním cílem zcela jistě není rovnost mezi muži a ženami, protože některé ženy samy požadují mít možnost zahalování obličeje na veřejnosti.¹⁴ Rovněž i dotazované ženy v recenzované publikaci se kloní k názoru soudu, kdy shodně tvrdí, že neznají ženu, která by byla svým okolím nebo manželem nucena nosit muslimský šátek. Jedna žena z dotazovaných přitom nosí šátek neustále, prý tak lépe pocítuje svoje spojení s bohem, kdežto jiná z respondentek nenosí šátek vůbec, jelikož se na to necítí být připravena a nechce ještě přijmout takový závazek.

Závěrem bych knihu i přes její nedostatky doporučila. Hlavním důvodem je její originalita a prolínání jak právního hlediska, tak antropologického pohledu na věc. Vzhledem ke skutečnosti, že je kniha velmi čtivá a proložená i malými příběhy všedních dnů, nebude snad nikomu připadat, že by se nudil a ztrácel čas. Publikace nenásilně poukazuje na skutečný stav problematiky očima některých muslimských žen žijících ve Francii, kde

¹³ GARRAUD, Jean Paul. Rapport sur le projet de loi (n°2520), interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public. *Assemblée Nationale* [online]. 2010 [cit. 8. 2. 2019]. Dostupné z: <http://www.assemblee-nationale.fr/13/rapports/r2648.asp>

¹⁴ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva (velký senát) ze dne 1. července 2014, *S.A.S. proti Francii*, číslo stížnosti: 43835/11, bod 119.

se cítí na jednu stranu jako doma, ale zároveň na druhou stranu jako osoby, které nebudou nikdy do dané společnosti zapadat, protože jsou vzhledem ke svému náboženství trochu odlišné.

Zbývá již jen odpovědět na otázku z úvodu recenze, a tou bylo, zda je skutečně náboženská svoboda v ohrožení? Jelikož v nedávném rozsudku *E.S. proti Rakousku* ESLP ochránil na úkor svobody projevu (kterou mimochodem chrání ve většině svých rozhodnutí) právě svobodu vyznání, když uvedl, že kritika náboženství nesmí jít za určitý limit, lze právě s ohledem na tento překvapivý rozsudek říci, že ještě není vše ztraceno, jak se mohlo či může v některých případech zdát. Svoboda náboženského vyznání má ve společnosti stále své místo a je i ze strany ESLP chráněna.

Zamyšlením na úplný závěr může být otázka, zda bude aktuální kniha doktorky Melanie Adrian stejně poutavá na úkor právního výzkumu či analýzy, nebo zda bude právě právní řešerše prohloubena a čtenář bude mít možnost „ponořit se“ hlouběji do legislativní problematiky? Nechme se překvapit a uvidíme, co připravovaná publikace přinese nového.